

KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE'DE SENDİKAL HAREKET VE ÇALIŞANLARIN SAĞLIĞINA ETKİLERİ*

Dr. Celal EMİROĞLU

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Uzmanı
MSG Dergisi Yayın Kurulu Üyesi

Tüm dünya emekçilerini saygı ile selamlıyorum.

Şu ana kadar yapılan konuşmalar bir konuda yoğunlaştı; küreselleşme, ekonomik, demokratik haklarla beraber sendikal örgütlenmeyi de yok etmeyi hedefliyor. Sağlıklı yaşama ve çalışma hakkı ise; küreselleşmenin yok etmek istediği en önemli hedeflerden birisi.

Bir paradoks yaşanıyor. Bir tarafta Türkiye gibi ülkelere; küreselleşme, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Avrupa Birliği (AB) politikaları ile merkez ülkelerdeki uygulamaya ulaşılarak çözümün sağlanacağı söyleniyor. Diğer tarafta merkez ülkeler; sıkışan ekonomilerini rahatlatmak için, perifer ülkelerdeki uygulamayı önüne hedef olarak koyuyor.

Bu nedenle sizlerle, "Küreselleşmenin Türkiye'de sendikal hareket ve çalışanların sağlığına etkileri" konusunu tartışmak istiyorum.

Osmanlı'nın herhangi bir kaygı taşımadığı dönemden sonra, Birinci Paylaşım Savaşı ve emperyalist özelemlere karşı verilen Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında; Cumhuriyetin kurulması, sosyal ve kültürel yaşam koşullarının değişmeye başlaması, olanaklar ölçüsünde ekonominin yeniden yapılanması ve endüstrileşmenin sağlanması çabaları ile birlikte sosyal güvenlik hukuku ile ilgili yasal düzenlemeler hazırlandı. Ekonomik, siyasi ve ideolojik tercihler Türkiye'de sosyal politikaların değişimini sağladı. 1929 ekonomik bunalımı ile birlikte, kamu ve özel sektörde çalışanlar için çıkartılan yasalarla, devletin ekonomik yaşam ve çalışma ortamına müdahalesi dünyada gelişen eğilimlere paralellik gösteriyordu. Ancak bizde; "iş" üzerinden değil, anlaşılmayan "değer yargıları" ile çalışanlar, işçi veya memur gibi farklı yapay statülerle, farklı "insan haklarına" sahip olarak denetim altına alındılar. Bu yasalarda "çalışan sağlığı ve güvenliği" kavramına yer verilmedi.

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üyeliği (1932) ile beraber, dışsal etkinin iç hukuka yansımaları sonucu Türkiye, sekiz saatlik çalışma, fazla çalışma süreleri, ağır ve tehlikeli işlerde çalışma ile ilgili ilk düzenlemeleri oluşturdu.

İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında; toplumsal çözülmeyi önlemeye, sınıflararası uzlaşma, ekonomik ve sosyal güvenceyi sağlamaya yönelik önlemlerin gereği olarak olgunlaşan sosyal devlet ve sosyal güvenlik gereksinimi İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne yansdı. Türkiye Bildirgeyi kısa zamanda onaylamasına rağmen, ülkenin sosyoekonomik yapısı ve bu yapının siyasi yansımaları nedeniyle, değişim arzulanan biçimde gerçekleşmedi. Ancak, çalışanların sosyal güvenlik hakları ve koruyucu sağlık hizmetleri ile ilgili politikalar ilk defa bu yıllarda tartışılmaya başlandı. Türkiye'de sendikalaşmaya izin verilmesi süreci de bu yıllarda (1952) devlet güdümünde bir sendika kurulması ile başlatıldı.

Bu dönemde, işçi konumunda olanlar için; iş kazaları ve meslek hastalıkları ve analık sigortası kabul edildi. Kamu çalışanlarına; hastalık, adi ve vazife malullüğü (iş kazası ve meslek hastalığı sonucu) ve yaşlılık gibi sosyal güvenlik hakları verilerek yürürlüğe girdi. Ancak kamu çalışanları için bu haklar, aktif çalışma döneminde değil, çalışma yaşamı ile ilişkinin bir şekilde kesilmesi ile gündeme gelebiliyordu. Kamu çalışanlarının hastalık ve analık yardımları genel bütçeden karşılanırken, iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili maluliyet dışında sosyal güvenlik hakkı bulunmuyordu. Bu sistem bugünde aynı şekilde devam ediyor.

Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkındaki 102 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmesi, gelişmekte olan ülkeler için sosyal güvenlikte yeni bir açılım sağlamasına rağmen, Türkiye bu sözleşmeyi gecikmeli (1971) ve çekinceli (aile ve iş-

sizlik yardımı) onayladı.

Sosyal devlet olgusuna, ekonomik ve sosyal güvenceye karşı direngenlik gösteren liberal eğilimi ağır basan ve kapitalist sistemde yükselen değerleri izleyemeyen siyasi iktidara karşı yapılan askeri darbe (1960) sonrasında 1962 Anayasası ile birlikte sosyal politikalarda ciddi boyutta değişim yaşanmaya başladı.

1963-1974 yılları arasında; genel olarak iş hukukunun tümünden gözden geçirilmesi, özel olarak grevli ve toplu sözleşmeli sendika hakkını veren yasa, sosyal sigortalar yasası ile ilgili gelişmiş ülkeler düzeyinde düzenlemelerin yapılması ile birlikte Avrupa'da 1969 işçi eylemleri, süreci olumlu yönde etkileyen gelişmeler oldu. Ancak, 1970 ekonomik krizinin sosyal politikaların yeniden gözden geçirilmesini gündeme getirmesi nedeniyle, yürürlükteki bu düzenlemelere, sendikal hareketin gücü ölçüsünde uyuldu. 1970-80 arasında güçlenen toplumsal dinamikler geri adımları engelledi. Askeri darbe ile demokrasiye yaşam olanağının tanınmaması, insan hak ve özgürlüklerinin toplumsal olarak içselleştirilmesi eksikliği, sınıf bilinci yetersizliği gibi nedenlerle, sosyal güvenliğe ilişkin tüm kazanımlar sadece yasal düzenlemelerde kaldı. Türkiye 70 yıllık üyelik dönemi içerisinde sadece 36 ILO sözleşmesini (% 21) onayladı. Onaylamadığı sözleşmelerle ilgili ILO veya Birleşmiş Milletler (BM)'in herhangi bir yaptırımını Türkiye üzerinde hissedilmediği gibi Uluslararası Çalışma Konferansı veya Standartları Uygulama Komitesi'nin etkili bir denetimi de gözlenemedi. Kabul edilen sözleşmelerin uygulanabilirliği de ayrıca tartışılıyor. Örneğin, İş Güvencesi Hakkındaki 158 sayılı ILO sözleşmesi kabul edilmesine rağmen uyum yasaları çıkartılmadı. Daha da kötüsü ILO 2001 Genel Kurulu'nda "İş güvencesi konusunda duyarlı gelişmeler" nedeniyle Türkiye aklandı.

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin sosyal haklar ile ilgili açılımını sağlayan Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Toplumsal Anlaşması); adil çalışma koşulları hakkı, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hak-

kı, sendika hakkı, toplu pazarlık hakkı, çalışan kadınlara korunma hakkı, mesleki eğitim hakkı, sağlığın korunması hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık ve sosyal yardım hakkı, sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı vb. gibi insan hakları ve temel özgürlüklerin gerçekleşmesi ve idame ettirilmesini amaçlayan, Avrupa Konseyi hükümetlerinin AB girişimi doğrultusunda olmazsa olmaz anlaşma maddeleri, Türkiye tarafından AB özleminin doruğa ulaştığı yıllarda (1989), küreselleşme hedeflerine uygun çokuluslu sermayenin gücü ile kabul edildi. Bu anlaşmada genel ifadeleri kapsayan haklar doğrudan ve

çekincesiz kabul edilirken, kamu harcamalarını artıracak maddelere çekinceler kondu. Örneğin; analık hakkını 12 haftaya çıkartan madde kabul edilmedi. İş Yasası kapsamında çalışanlara yasa ile verilen bu hakkın, kamu çalışanları için uygun bulunmaması çekince gerekçesiydi.

1970 sonrası gündeme gelen küreselleşme ve neoliberal politikalar; merkez ülkelerin üretim ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasını ve pazar ekonomisinin tüm dünyada egemenliğini savunuyordu. Türkiye'de siyasi iktidarın iç çelişkileri nedeniyle, bu politikaları da içselleştirmede zorlanması sonucu yaşanan askeri darbe (1980) ülkedeki sosyal politika uygulamalarını tümünden ters-düz etti, var olan hak ve kazanımlar bir çırpıda yok edildi.

Merkez ülkelerde sendikalar, iş güvencesi, daha iyi çalışma koşulları, ücret, eğitim, sağlık ve güvenlik için mücadele ediyor. Elde ettiği artı değer azalan, üretimi sıkışan çok uluslu sermaye, bu mücadeleye karşı duramama veya karşı durmada zorlanma nedeniyle çıkış yolunu perifer ülkelerde arıyor. Ekonomik krizi derinleşen ve gelişme çabaları içerisinde olan ülkelerde, önce sendikalardan kurtulmanın yolu bulundu. Örneğin, Türkiye'de 1980 den bu yana sendikalardan kurtulma çabası sendikalı işçi sayısını %20'lere düşürdü. Yeni sendikalaşmanın önünü kesmek için taşeronlaşma teşvik edildi. Bu sistem gelişmekte olan ülkelerde hem özel hem de kamu sektörünün can simidi oldu. Örneğin; Türkiye'de, taşe-

Merkez ülkelerde sendikalar, iş güvencesi, daha iyi çalışma koşulları, ücret, eğitim, sağlık ve güvenlik için mücadele ediyor. Elde ettiği artı değer azalan, üretimi sıkışan çok uluslu sermaye, bu mücadeleye karşı duramama veya karşı durmada zorlanma nedeniyle çıkış yolunu perifer ülkelerde arıyor. Ekonomik krizi derinleşen ve gelişme çabaları içerisinde olan ülkelerde, önce sendikalardan kurtulmanın yolu bulundu...

Yeni sendikalaşmanın önünü kesmek için taşeronlaşma teşvik edildi... taşeronlaşma yoluyla sosyal güvenliğin asgari normlarının askıya alınması, ücretlerin sefalet sınırına inmesi sonucu eğitim, sağlık, gıda, konut ve diğer gereksinimlerin karşılanmaması toplumsal dengeleri temelden bozdu.

ronlaşma sendikaları yok ederken işyerlerinde sağlık ve güvenlik önlemlerine de büyük darbe vurdu. İşyerlerinde koruyucu sağlık hizmeti ile ilgili organizasyonun elliden az işçisi olan işyerlerinde zorunlu olmaması, ülkede işyerlerinin % 98'inde işçi sayısını taşeron marifeti ile elli sınırının altına çekti ve sağlıksız ve güvenli olmayan çalışma ortamı daha da kötüleştirildi. Böyle bir uygulama işçilerin % 57'sinin sağlık hizmeti alma fırsatını ortadan kaldırdı. Sonuçta; taşeronlaşma yoluyla sosyal güvenliğin asgari normlarının askıya alınması, ücretlerin sefalet sınırına inmesi sonucu eğitim, sağlık, gıda, konut ve diğer gereksinimlerin karşılanmaması toplumsal dengeleri temelden bozdu.

Kanserojen ve diğer tehlikeli maddelerin ve geri teknolojinin sendikal baskı sonucu merkez ülkelerde üretimden çekilmesi, denetimin sağlanamadığı ülkelerde bu madde ve teknolojilerin ucuzlamasını sağladı. Örneğin, PVC üretiminde hammadde olarak kullanılan ve karaciğer kanserine neden olan vinilklorür Avrupa'dan Türkiye'ye, üretilen PVC ise Türkiye'den Avrupa'ya gidiyor. Teknolojik ömrünü tamamlayan fabrikalar, ürünün tekrar merkez ülkelere döneceği garantisiz alınarak hibe şeklinde Türkiye'ye naklediliyor. Otomotiv, lastik, akü, çimento, maden sektörü başta olmak üzere birçok kirli üretim, iş ve çevre sağlığı hiçe sayılarak Türkiye'ye yöneldi. Bu tehlikeli üretim biçimlerinin kullanımının merkez ülkelerde engellenmesi, bu maddeler ve üretim biçimleri ile ilgili talebin yeterince karşılanamaması sonucu sıkışan üretim vb. gibi tüm tehditlerin bileşkesi taşeron şirketler aracılığı ile perifer ülkelere yöneldi.

Bu gelişmeler sürerken, bir çırpıda çıkartılan Tahkim Yasası, Sosyal Güvenlik Yasası ve Endüstri Bölgeleri Yasası ile Türkiye'de son şansın küreselleşme sürecinde AB trenini yakalamaya bağlı olduğu mesajı verildi. "Tren" kaçarsa daha yoksul ülkelere yardım yapılacağı uyarıları kamuoyunda da ciddi destek buluyor. İşçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınmadığı perifer ülkelerde, ucuz işçilik, kadın ve çocuk emeğinin cazibesi maliyetleri ciddi boyutta düşürürken ülkelerin kazancının ne olacağı net olarak belli değil.

1980'den günümüze kadar kamu açıklarının süratle artması, sosyal harcamalarda (özellikle sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik) tasarrufu gündeme getirdi. İleri aşamada kamudan tamamen vazgeçilmesi hedefine uygun olarak kurumsal yapıların özelleştirilmesinin sistematize biçimde hazırlıkları yapıldı.

Sosyal güvenlik ve sağlıkta özelleştirme kurguları, sürekli geri adım atılmasını gerektiren sosyal politikalara uygun olarak olgunlaştırıldı. Ancak, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içerisinde yapılan toplam sağlık harcaması miktarının 113 dolar (%3.8) olması, bu miktar ve oranın Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri içerisinde en kötüsü olması ve Türkiye'de yoksulluk oranının %50'nin üzerinde olması vb. gibi gerçekler üzerinden yapılan hesaplar özelleştirme politikalarının önünü kesiyor. Türkiye'de asgari ücret yaklaşık olarak kişi başına düşen sağlık harcamasına eşit olduğundan sigorta sisteminin özelleşmesi durumunda özel sigorta şirketleri asgari ücretlinin tüm ücretini talep etmek durumunda kalacak.

Sigortacılık sistemindeki çekinceler, 1987-92 arasında gelişen işçi hareketleriyle beraber toplumsal tepki ve özelleştirme yolunda yolsuzlukların ayıkması gibi faktörler uygulamanın gecikmesine neden oldu. Sağlıksız, bilgilendirilmemiş ve yoksul kesim, sigortacılar için cazip "müşteriler" olarak kabul görmedi. Kronik hastalıklardaki artış ve bu riskin Türkiye'deki boyutunun bilinmemesi nedeniyle sigorta şirketleri risk seçiminde duyarlı davranma yolunu tercih ettiler. Risk, koruyucu sağlık hizmeti eksikliğinde daha da artıyor, risk yoğunluğunun artışı ise hizmeti alacak hedef kitleyi daraltıyor.

Türkiye'de koruyucu sağlık hizmetleri için, bütçeden ayrılan kişi başına yıllık harcama miktarı 1.2 dolar ve endüstride koruyucu sağlık hizmetleri için bütçeden ayrılan herhangi bir pay bulunmuyor. Demokrasinin güçlü olduğu ve bilme hakkının gözetildiği toplumlarda tercih koruyucu sağlık hizmetleri yönünde, demokrasi ve toplum duyarlılığının düşük olduğu ülkelere ise alternatif tercih insan faktörü hiçe sayılarak kullanılıyor.

Çalışma yaşamında sağlığın korunması ve geliştirilmesini hedefleyecek biçimde temel sağlık hizmetlerinin (özellikle koruyucu sağlık hizmetleri) nasıl ve kim tarafından verileceği noktasındaki belirsizlik, işyerlerindeki kötü çalışma koşulları, çalışanların bilme hakkının gözetilmemesi gibi nedenler var olan durumun en sağlıksız biçimde devamlılığını sağlamak ve toplumsal yaşamın vazgeçilmez parçası olan üretim, çağdışı ortamlarda sürdürülmektedir.

Türkiye'de işyerlerinde; temel sağlık hizmetleri kapsamında uygun koşulların sağlanması ve toplum sağlığını ilgilendiren temel görevler; mesleki, bulaşıcı ve epidemik hastalıklara karşı korunma ve erken

tanı, ilkyardım, acil yardım ve kurtarma hizmetleri gibi koruyucu sağlık hizmetleri ile ilgili tüm bu görevler askıdadır.

Türkiye'de toplam yaklaşık 23 milyon aktif çalışan var. Yaklaşık altı milyon sigortalı ve bir o kadar

Küreselleşme ile birlikte gündeme gelen; toplam kalite yönetimi, esnek üretim, tam zamanında üretim, işin ne kadar ve ne zaman yapılacağına standardize edilmesi, hukukun esnekleştirilmesi, vb. gibi kavramlar, üretimin çok insan gücü kullanımının esnekleştirilmesini, taşeron işçiliğini, kayıtdışı ve ucuz işçiliği hedefliyor. Emek piyasalarındaki esnekleşme, sendikal örgütlenmeyi yok ederken, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini ve diğer tüm hakları tırpanlamaya yöneliyor.

da informal çalışanın olduğu ülkemizde sadece iş yasasına bağlı olanların sayısı dahi toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Uygunsuz etkilenme sadece İş Yasasına bağlı çalışanlar ile sınırlı kalmıyor. Çalışanların yakın aile çevresine verilen zarar, çevre sağlığını bozan etkenler ve ayrıca kamu çalışanları dikkate alındığında, etkileşimin toplumun daha geniş bir kesimini ilgilendirdiğini görüyoruz.

Türkiye'de bildirim yapılan meslek hastalığı sayısı (2000 istatistikleri) 803 olup, bu sayı meslek hastalığı sonucu ölen veya sakat kalanların toplamına eşittir. Türkiye'de en iyimser yaklaşımlarla beklenen meslek hastalığı sayısı 12 bin-60 bin arasındadır.

Türkiye'de bildirim yapılan iş kazası sayısı (2000 istatistikleri) 74.847'dir. Bunların 1.173'ü ölüm ile sonuçlanmıştır. Son sekiz yılda kaza sayısı yarı yarıya düşerken ölüm sayıları aynı kalmıştır. Türkiye Avrupa'nın en fazla iş kazası olan ülkesi ve dünyada en fazla iş kazası olan üç ülkeden birisidir.

Sonuç

Küreselleşen kapitalist sistem ve neoliberal işbirlikçileri, Türkiye'de sağlık sektörünü, sermaye birikim süreçleri ve emek sermaye sınıflarının güçler dengesi içerisinde mal ve hizmetleri üreten ekonomik etkinlik olarak algılıyor ve hizmeti alınırsatılır meta haline dönüştürmeyi hedefliyor. Sağlık hizmetinin piyasa koşullarına terk edilmesi; eşitsizliklerin dengesini daha da bozuyor. Ürünün arz-talep dengesine bırakılması, talebi ve artı değer yoğunlaşmasını artırmaya yönelik yöntemleri gündeme getiriyor ve hatta teşvik ediyor. Bu değerlerine uygun olarak kapitalist sistem, bir yandan artı değer yoğunlaşmasını arzularken, diğer taraftan da artı değeri, ucuz ve in-

san emeğinin en verimli olduğu dönemde istediği gibi elde etmek istiyor. Sistemin uzantısı olan taşeronlaşma ise, en fazla yararlanma hedeflerine uygun olarak; bir yandan bu amaca uygun organize olurken, diğer taraftan da örgütsüzlüğün ve sağlıksızlığın koşullarını oluşturarak emeği savunmasız bırakıyor. Emek örgütlerinin etkisizleştirilmesi ile paralel olarak; sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşımın önündeki engeller birbirini sürekli olumsuz etkileyen faktörler haline dönüşüyor.

Avrupa ülkelerinde örgütlü sendikal mücadelenin ekonomik ve sosyal güvenceyi sağlamaya yönelik etkileri ve ekonomik büyümeye paralel olarak sosyal adaletin sağlanması, AB sürecinin beklentileri arasında sayılabilir. Sürekli artı değer beklentisi içerisinde olan çokuluslu şirketler, bir yandan toplumsal basınca çıkış yolu olarak AB çerçevesinde toplumsal beklentilere yanıt verirken, diğer taraftan ekonomik açmazları içerisinde boğulan Türkiye gibi perifer ülkeleri de aralarına alarak, yeni sömür yöntemlerini uygulayacakları yeni bir dünya düzeni kurma hedefine uygun olarak ilerliyorlar.

Bu hedeflere uygun olarak; "Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Önlemler Alınmasına İlişkin Avrupa Konseyi Yönergesi" tarafların rol ve görevlerine anlamlı açılımlar getiriyor. Ancak, aynı ülkeler iç dinamiklerinin etkisiyle ILO

Avrupa'da sendikalar sağlıklı insan emeğini savunarak güçlendi. Türkiye'de de ücret politikası üzerine kurulmuş sendikal mücadele yerine, "sağlıklı çalışma ve yaşama hakkı" ilkesini temel alarak çalışma ortamındaki sağlık ve güvenlik sakıncalarının işçiye verdiği zararı araştıran ve emeğin sağlıklı örgütlenmesini savunan bir yol bulunmalıdır. Bu temelde yapılacak sendikal mücadele, örgütsel yapının güçlenmesine, kültürel zenginleşmeye ve aynı zamanda meslek hastalığı ve iş kazası primlerinin sağlık, güvenlik veya tazminat hakkı olarak işçiye dönmesine olarak sağlayacaktır.

normlarını yetersiz bularak, ülkelerinde daha üst düzeyde sağlık ve güvenlik normları oluştururken, Türkiye'de ILO normlarının uygulanmamasına BM üyesi ülkeler olarak sessiz kaldılar. IMF ve Dünya Bankası tarafından ekonomik ve mali konuların takvimsel hedeflerinde günler-saatler önemsenirken, sosyal koruma hedeflerinde 70 yıl dahi bir anlam ifade etmeyebiliyor.

Türkiye'de bugünün gündemi olan AB'ye uyum